

Оксана Лонська,

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Житомирського державного університету імені Івана Франка

Людмила Котлова,

кандидатка психологічних наук,
доцентка кафедри психології, логопедії та інклюзивної освіти
Житомирського державного університету імені Івана Франка

РОЗВИТОК СЛОВНИКА У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Розвиток словникового запасу у дітей з особливими освітніми потребами (ООП) є важливим аспектом логопедичної роботи. Цей процес вимагає спеціальних методик, які враховують індивідуальні особливості кожної дитини [3, с. 4].

Словниковий запас - це фундамент мовлення, що дозволяє людям спілкуватися, мислити та пізнавати світ; це сукупність слів, які людина розуміє і активно використовує в мовленні.

Словниковий запас складається з активного і пасивного словника. Він впливає на:

– якість спілкування: чим багатший словник, тим точніше і різноманітніше можна виражати свої думки.

– розвиток мислення: слово пов'язане з поняттям, а розвиток словника сприяє розвитку пізнавальних процесів.

– навчальну успішність: багатий словник полегшує сприйняття навчального матеріалу.

Типові особливості словникового запасу дітей з ООП:

1. Обмежений словниковий запас.

Активний словник: діти з ООП часто мають обмежений активний словниковий запас, що проявляється у використанні обмеженої кількості слів у мовленні.

Пасивний словник: пасивний словниковий запас також може бути обмеженим, що ускладнює розуміння мовлення інших людей.

2. Порушення семантики. Неправильне розуміння значень слів: діти можуть неправильно розуміти значення слів або використовувати слова в невідповідному контексті. Проблеми з узагальненням та конкретизацією: труднощі в розумінні загальних понять та їхніх конкретних проявів.

3. Проблеми з узагальненням. Дітям може бути складно об'єднувати слова в групи за загальними ознаками.

4. Переважання конкретної лексики. Часто діти використовують більше конкретних слів, ніж узагальнюючих.

5. Повторення одних і тих само слів. Може спостерігати як надмірне використання певних слів або фраз.

6. Складнощі з використанням слів у різних контекстах. Дитина може використовувати слово тільки в одному значенні або ситуації.

7. Труднощі в актуалізації слів: діти можуть знати слово, але не можуть його згадати або правильно використати в мовленні.

До причин порушень словникового запасу у дітей з ООП можна віднести біологічні фактори (порушення центральної нервової системи, генетичні аномалії, органічні ураження мозку), соціальні фактори (низький рівень мовленнєвого спілкування в сім'ї, педагогічна занедбаність, недостатня стимуляція мовленнєвого розвитку), психологічні фактори (порушення емоційно-вольової сфери, низька мотивація до спілкування, тривожність). Тож, словник є одним із компонентів мови. За своєю змістовною стороною слова виступають як сукупність лексичних значень, в яких узагальнено відображені уявлення та поняття про явища, предмети, їх дії, стани, ознаки тощо (лексична семантика). Отже, кожне слово містить у собі узагальнення. Завдання оволодіння лексичною семантикою слова полягає у послідовному засвоєнні сукупності понять та відношень між ними, представлених у мовній формі. Окрім лексичного значення, слово має граматичне значення, яке засвоюється учнем у процесі оволодіння лексичною семантикою слова (граматична семантика). Збагачуючи словник дитини новою лексикою, вчитель має звертати увагу на вимовну сторону слова, його морфологічний склад та особливості написання (за законами графіки та орфографії). Корекційна робота по формуванню стійких, правильних звукових образів слів, їх лексичної та граматичної семантики, проводиться паралельно, зважаючи на єдність цих сторін слова [1, с. 10]. Отже, формування словникового запасу слід розглядати як складову частину роботи з розвитку мовлення. Основним же критерієм оцінки в оволодінні певною лексичною одиницею виступає правильність її вживання у самостійному мовленні. Таким чином, завдання формування лексичного складу виступає не ізольовано, а у зв'язку з вирішенням інших завдань.

Граматична система мови - це сукупність взаємопов'язаних морфологічних та синтаксичних категорій, понять, відношень, які виражаються в різних формальних мовних засобах (закінченнях, суфіксах тощо). Граматика виконує організуючі функції по відношенню до лексики. Слова в мовленні змінюються та поєднуються у словосполучення, речення, тексти. Саме ці граматичні значення, категорії, відношення, закономірності, а також мовні засоби і способи їх вираження є предметом засвоєння в період практичного оволодіння мовою.

Робота над засвоєнням граматичної будови мови розглядається, як засіб розвитку мовлення дітей. Так, вправи у морфологічному та синтаксичному аналізі та синтезі, порівнянні проводяться на певному словниковому матеріалі, що, в свою чергу, сприяє розвитку лексичних узагальнень, свідомому оволодінню звукоскладовою структурою слова, звуковим аналізом та синтезом, закріпленню та диференціації звукових узагальнень (фонем). Граматичні вправи, з одного боку, виступають як один із видів мовленнєвої практики, засобом її збагачення; з другого ж боку, вони, удосконалюють самостійне мовлення дитини. Крім того, практичні заняття по формуванню граматичних понять, умінь та навичок позитивно впливають на розвиток пізнавальної діяльності учнів. Вона удосконалюється в процесі спостережень, аналізу, порівняння, синтезу мовного матеріалу, його співставлення з реальними явищами та ситуаціями. Внаслідок цієї діяльності у дітей утворюються мовні узагальнення, що сприяє розвитку понятійних форм мислення. Удосконалення мисленнєвих операцій позитивно впливає на мовлення в цілому, прискорює його розвиток, підвищує ефективність занять [2, с. 15].

*Найпоширеніші логопедичні ігри та вправи для збагачення
словникового запасу дитини*

Логопедична вправа "Словник іменників"

Вам знадобляться овочі та фрукти, або картинки, на яких вони зображені. Спочатку покажіть їх, попросіть усі, а потім назвати їх одним загальним словом. Дитина повинна сказати: банан, яблуко, персик, лимон - це фрукти; огірок, морква, буряк, цибуля - це овочі. Далі називайте їй групи слів уже без опори на наочність.

Зразок:

– огірок, помідор, картопля, капуста, морква, буряк, редька, кабачок, баклажан, гарбуз (овочі);

– яблука, груша, банан, апельсин, лимон, мандарин, персик (фрукти);

*Соціально-освітні домінанти професійної підготовки фахівців
соціальної сфери та інклюзивної освіти*

- малина, полуниця, суниця, смородина, журавлина, агрус, вишня (ягоди);
- лялька, м'ячик, пірамідка, дзига, кубики (іграшки);
- корова, коза, вівця, кішка, собака, кінь, кролик (свійські тварини);
- лисиця, вовк, заєць, білка, ведмідь, лев, мавпа, слон (дикі тварини);
- півень, курка, качка, гуска, індик (свійські птахи);
- голуб, ворона, горобець, сова, соловей, орел, папуга, чайка (дикі птахи);
- муха, комар, павук, оса, бджола, жук, метелик (комахи);
- сом, щука, окунь, карась, камбала, судак, тріска (риби);
- спідниця, штани, халат, сарафан, шорти, плащ, куртка (одяг);
- майка, труси (білизна);
- туфлі, кеди, чоботи, кросівки (взуття);
- тарілка, склянка, глечик, вилка, ложка (посуд);
- стіл, стілець, диван, шафа, ліжко (меблі);
- молоток, сокира, лобзик, пила, обценьки, дріль (інструменти);
- літак, автобус, трамвай, тролейбус, пароплав, метро (транспорт);
- дуб, липа, верба, сосна, береза, клен, горобина, тополя, каштан (дерева);
- ромашка, мак, волошка, глідіолус, тюльпан, чорнобривці (квіти).

Також можна повправлятися і в зворотному порядку. Запитайте у дитини, які інструменти (квіти, свійських птахів тощо) вона знає. Дитина повинна відповісти: "Я знаю такі інструменти: молоток, сокира, лобзик."

Логопедична вправа "Словник дієслів"

Для перевірки наявності у словнику дитини дієслів, а також для збагачення дієслівного словника, запропонуйте їй відповісти на такі запитання:

Хто як пересувається?

- людина (ходить);
- заєць (стрибає);
- птах (літає);
- змія (плазує);
- кінь (скаче);
- риба (плаває).

Хто як їсть?

- курка (дзьобає);
- корова (жує);
- собака (гризе, відкушує);
- кішка (злизує).

Що можуть робити ці тварини?

- собака (гавкає, грає, кусається, лащить, сторожить);
- кішка..., вовк..., ведмідь..., тигр..., миша..., орел..., жаба..., змія... (крадеться, переховується, рятується, вистежує, доганяє, втікає, підстрибує, схоплює, видерся, пірнув, злетів, шкрябається, шелестить, виглядає, спостерігає тощо.)

Логопедична вправа «Словник прикметників»

Для з'ясування наявності у словнику дитини прикметників, а також для збагачення прикметникового словника, запропонуйте їй завдання, розраховані на вміння називати ознаки предметів.

Які на смак ці продукти?

- Цурок, сіль, лимон, цибуля (кислий, солодкий, солоний, гіркий).

Якого кольору ці продукти?

- Лимон, апельсин, огірок, помідор, слива, кавун.

Які основні риси характеру у цих тварин?

- собака (вірна, надійна);
- лисиця (хитра, винахідлива);
- заєць (полохливий);
- ведмідь (неспішний, вайлуватий).

Предмет який?

- Запропонуйте дитині назвати якомога більше ознак кожного з перелічених нижче предметів, враховуючи характерні для них ознаки: величину, форму, колір, масу, смак, запах, температуру, матеріал, приналежність.

- Лимон, кавун, кішка, заєць, лисиця, стіл, стрічка.

- Наприклад, яблуко - червоне, велике, кругле, солодке, смачне, пахуче; пальто - шерстяне, м'яке, тепле, в'язане, бабусине тощо.

Що буває?

- Назвати якомога більше предметів, які мають певні ознаки. Наприклад, що буває довгим? (Нитка, стрічка, мотузок, пасок, хвіст, волосся, дорога, річка).

- Що буває круглим?
- Що буває високим?

- Що буває жовтим?
- Що буває холодним?
- Що буває солодким?
- Що буває дерев'яним?
- Що буває глибоким?

У мовленні дитини повинні бути представлені всі частини мови: іменники, дієслова, прикметники, прислівники, займенники, числівники, прийменники та сполучники. Звісно, дитині не обов'язково знати, що вона зараз, наприклад, вимовила займенник чи прислівник. Цими поняттями вона оволодіє пізніше. Однак дитина повинна вживати в повсякденному мовленні всі ці частини мови. Також повинні бути присутні й узагальнюючі слова (фрукти, овочі, посуд, меблі, одяг тощо). Перш ніж поповнювати словниковий запас дитини, спочатку в загальних рисах оцініть цей запас. Для цього проведіть експрес-діагностику. Для початку з'ясуйте, чи достатньо вона вживає іменників. Запропонуйте дитині, наприклад, назвати якомога більше тварин, яких вона знає. Для старших дошкільників можна ускладнити завдання, запропонувавши назвати якомога більше тільки свійських, або тільки диких тварин. Якщо у відповіді ви почуєте лише кішка та собака, то словничок дитини дуже бідний. Запитайте, які ягоди вона знає, яких знає птахів. За аналогією слід перевірити також обсяг словника щодо інших частин мови.

Оцініть словниковий запас і переходьте до логопедичних ігор та вправ для збагачення словникового запасу, наприклад, які ми навели вище [4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадер В. І. Удосконалення мовленнєвого розвитку молодших школярів *Педагогіка і психологія*. 1998, № 4. С.18-19.
2. Богуш А., Маліновська Н. Методика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку. Навчальний посібник. К. : Видавничий Дім "Слово", 2016. 392 с.
3. Колупаєва А.А., Таранченко О. М. Педагогічні технології інклюзивного навчання. Харків : Вид-во "Ранок", ВГ "Кенгуру", 2018.160 с.
4. Логопедичні ігри та вправи URL: <http://onvk.kh.ua/file/%D0%9B%D0%BE%.pdf>